

cilju koristio, iz čega se vidi njegovo dobro poznavanje i stručnost u korišćenju i objavljivanju arhivske građe. S obzirom na svoju sadržinu, objavljena knjiga Zbornika dokumenata i podataka neophodna je svima onima koji se interesuju za istoriju NOR-a, a naročito za period 1944. i 1945. godinu.

Adem Maslo

Naučni skup »ISTORIJSKI ZNAČAJ SRPSKE REVOLUCIJE 1804. GODINE*

U organizaciji Srpske akademije nauka i umetnosti i Istorijskog instituta u Beogradu je 3, 4. i 5. juna 1980. godine održan naučni skup »Istorijski značaj srpske revolucije 1804. godine«. Na njemu je podneto oko 60 referata u kojima je proučena, istražena i kristalizovana problematika srpske revolucije 1804, koja je izvršila izuzetno značajnu i višestruku funkciju u izgrađivanju moderne srpske nacije i srpske nacionalne države i višestruko doprinela njihovom izrastanju u važne činioce balkansko-podunavske i evropske istorije novoga veka.

Iz čitavog registra rezultata i naučnih rešenja kojâ je ovaj skup ostvario potrebno je posebno naglasiti sledeće: Temeljno su i čestito izvršena sociološka razmatranja odnosa između »društvenih kolektiva i njihovih vodećih ličnosti pre svega za vreme velikih društvenih promena i revolucija u okviru tih kolektiva« (V. Čubrilović). Data je paralela između Karađorđa i Miloša, državnika koji su svojim koncepcijama presudno uticali na istoriju revolucije, kao što je i ona uokvirila i predodredila njihovu životnu stazu, a prikazano je i Miloševo pretvaranje samoupravnih organa u Srbiji u srpski državni aparat. Proširena je izvorna podloga već prihvaćene ocene u nauci da je stvaranjem slobodnog seljačkog poseda, razvojem prometa i trgovine počelo novo razdoblje u istoriji društva u Srbiji XIX stoleća, koje izrasta u srazmeri sa jačanjem kapitalističkih odnosa u privredi, razvojem građanskog društva i građanske države.

Učinjen je krupan progres u analizi socijalnog sastava i socijalne dinamike srpske revolucije, koja je »vremenski jedna od prvih anti-feudalnih revolucija na evropskom kontinentu, u stvari odmah posle francuske revolucije, i samo petnaestak godina kasnije«. Odbranjeno je i novim izvorima obogaćeno saznanje prema kojem srpska revolucija, ne samo što je bila jedna od prvih antifeudalnih revolucija, »već i jedna od najradikalnijih, a verovatno i najradikalnija, jer je u tom pogledu bila čak i ispred francuske revolucije, koja je za sobom ostavila značajne ostatke feudalnih odnosa, a srpska nije nikakve« (O. Blagojević). Iako

* Cilj osvrta nije bio da se dâ hronika skupa nego da se u sažetom vidu prezentuju naučna rešenja koja su na njemu ostvarena i teorijske dileme, koje su ispunile atmosferu u njegovom radu. Taj motiv predodredio je i samu fizionomiju teksta.

su feudalni odnosi revolucijom zauvek iščezli iz srpske istorije, njihovi tragovi i dalje su živeli u posedovnoj strukturi Srbije, koja je svoje začetak upravo imala u raspodeli poseda kakva je bila pre revolucije.

Među istorijske domašaje srpske revolucije spadala je dugotrajna i teška borba seljaštva za očuvanje slobodnog poseda (okućja) od opasnosti koje je u srpsku istoriju inaugurisala izgradnja kapitalističkih odnosa. Štaviše, ta je borba revolucijom i otpočela i bez nje bi ona bila nezamisliva. Čitav niz izvršnih referata sadrži obaveštenja o novim izvorima, inostrane i jugoslovenske provenijencije, za istoriju srpske revolucije, koji stvaraju znatno širu osnovu za dalje istraživanje i za otvaranje novih tematskih polja, teorijskih dilema i pitanja o kojima se ranije gotovo ništa nije znalo. To je važna tekovina naše nauke.

Među referatima koji istražuju vezu između srpske revolucije i etnografije, posebno se ističu oni koji donose nove podatke i rešenja, iz kojih se jasno vidi da je revolucija predstavljala krupan izazov za srpsku etnografiju i »idejna podloga« njenom izrastanju u nauku. Značajna naučna ostvarenja utaložena su u referatima koji tretiraju ekonomsku komponentu revolucije, kao i u tekstovima u kojima je eksplicirana veza između ekonomije i politike, kroz koju se revolucija najuspešnije uklapala u tokove međunarodne politike i pomoću toga izrastala u važno pitanje međunarodnih odnosa toga doba.

Detaljno su proučeni procesi izrastanja pravnog poretka u srpskoj revoluciji i funkcija koju su izvršili u jačanju i okoštavanju vladajućih struktura iza revolucije. Skupu su prezentovana i neka nova rešenja o delatnosti Praviteljstvujuščeg sovjeta 1805. godine, ali su ona još uvek diskutabilna i to će ostati sve dok se sistematski ne prouče sovjetski arhivi, u kojima je utaložena najveći deo odgovora na suštinska pitanja i dileme o mestu i ulozi ove institucije u srpskoj revoluciji i politici. Znatna progres u odnosu na ranije skupove o revoluciji ostvaren je u proučavanju procesa ujedinjavanja i razdvajanja društvenih grupa u Srbiji toga vremena. Iz procesa spajanja i suprotstavljanja društvenih grupa i pojedinaca, što predstavlja unutrašnju dimenziju revolucije, radala se i izrastala srpska nacionalna svest i svest o stvaranju novog društva i države. Izložena je i klasifikacija činilaca koji su stvarali modernu srpsku naciju. To su, između ostalih, teror nad Srbima i njihovom zajedničko ratovanje, koje doprinosi njihovom integrisanju u naciju; doseljavanje i asimilovanje doseljenika Srba u Srbiji; veze sa Srbima iz južne Ugarske; uticaji demokratske, antifeudalne ideologije i istorijska srednjovekovna tradicija.

Iscrpno su istraženi društveno-politički okviri i domašaji srpske revolucije i razrađena je skica istraživanja, u kojoj centralno mesto zauzimaju pitanja u čemu je bila specifičnost srpsko-turskih odnosa koncem XVIII stoleća, s obzirom na odlike turskog spahijskog sistema i organizaciju turske političke vlasti; zatim, prerastanje ustanka u oslobodilački rat protiv Turske, što je dovelo do dalje radikalizacije revolucije. Zatim, ostvarena su nova rešenja u istraživanju unutrašnje dimenzije revolucije, koja ukazuju na novi kvalitet u pitanju unutrašnje diferencijacije u okvirima naroda, sa svim mogućnostima i rizicima za dalju sudbinu revolucije. Nerazvijeni ekonomski odnosi uslovlili su za-

državanje izvesnih oblika feudalne rente i rabote, dok su politički sukobi u revoluciji otkrivali raskorak između starešina i naroda, koji je bio ukorenjen u različitosti njihovih interesa.

Sistematski su istražene tradicija i inovacije srpske revolucije i ocenjena je uloga koju su vršili u revolucionarnim pokretima iza revolucije, sve do 1918. godine. Iz te analize proizašla je ocena da je »državna misao, sa korenima u prošlosti, znatno olakšala formulisanje nacionalnih i političkih ciljeva srpske revolucije«. Kao da se, povezivanjem Dušanovog Carstva i Kosova sa revolucijom, popunjavala »istorijska praznina« u razvoju srpske državnosti, nastala sa turskim osvajanjima (Ružica Guzina).

Iako je zabeležen značajan napredak u svim oblastima izučavanja srpske revolucije, u nauci još uvek nije temeljito raščišćeno pitanje suštine revolucije i ta hamletovska dilema je izbijala u pojedinim raspravama na skupu. Ona, međutim, gubi na oštrini i na skupu je, ipak, duboko bila u senci čitavog registra drugih pitanja i problema. Stoga, ona više izrasta u akademsko pitanje, koje nije najvažnije za studij srpske revolucije, između ostalog i zbog toga što vrlo često njegova aktualizacija svodila na pokušaj da se strogo historiografsko, naučno, izučavanje revolucije podredi izvannaučnim potrebama, a u prilici kada još uvek ostaje mnogo toga da se uradi u izučavanju ove pojave.

I dalje, dakle, ostaje aktuelna čitava lepeza pojmova o revoluciji. To su: buržoasko-demokratska, nacionalna, buržoasko-nacionalna, anti-feudalna, seljačka, narodna, demokratska, narodnooslobodilačka revolucija. Jedna daleko stvarnija dilema je ona koja se kristalizuje u pitanje — da li se srpska revolucija završava hatišerifima iz 1830. i 1833, ili je gornja granica iza toga vremena? Uostalom, to je dilema svake revolucije — da li rezultate jedne revolucije prvo treba spasiti, konsolidovati kroz izgradnju odbrambenog aparata i tako ih inkarnirati u državi, koja se postepeno počinje plašiti revolucije, ili revoluciju radikalizovati, odnosno transcendirati njene prvobitne ciljeve i pustiti ih da izrastaju i deluju po sopstvenom impulsu? U slučaju srpske revolucije, obe su se tendencije prožimale, ali je iz njihovog sudaranja redovno proisticala konfrontacija, koja je imala klasnu, socijalnu i ekonomsku motivaciju. Na skupu je izložena zapažena analiza hajdučije, kroz koju se u nekom tankom ali žilavom kontinuitetu održavala trajna sukobljenost srpskog naroda sa turskom vlašću i državom.

Zanimljiva je sinteza o ulozi srpskog sveštenstva u revoluciji, a njen osnovni smisao utalčen je u zaključku da su sveštenici predstavljali važan faktor naročito u toku same borbe kao komandanti i organizatori ustaničkih jedinica, neposredni borci, diplomate i administratori. Ocenjuje se da je »sveštenstvo bilo svesno da ova borba nije njegov posao, ali interes nacije tražio je u tom času od sveštenstva žrtvu. Kad je žrtva prinisena i sloboda ostvarena, sveštenstvo se postepeno povlači na svoj posao u crkvi. Sama crkva ni ovoga puta nije pokazala teokratske tendencije. Ona je u duhu svojih tradicija nastojala, i dočekala, da srpski narod ponovo ima svoju državu, koju je ona pomagala i u njenom

rađanju i u kasnijem razvoju. Ona drukčije nije ni mogla, jer bi se u protivnom odrekla sebe, svoga suštinskog i istorijskog identiteta» (D. Kašić).

Dosta prostora u referatima na skupu ispunila je analiza učinka srpske revolucije u srpskoj književnosti, jeziku, umetnosti, muzici, nacionalnoj nošnji i u drugim oblicima nacionalnog genija. Čitav niz referata posvećen je vezama između revolucije i makedonskog naroda, čiji su se mnogi ljudi uključili u istoriju revolucije i s njom se identifikovali. Zatim, nekoliko referata posvećeno je političkim previranjima u crnogorskim plemenima, Moračanima i Vasojevićima, i funkciji koju je revolucija izvršila u njihovoj konfrontaciji sa turskom državom.

Jedan referat istražuje vezê između revolucije i socijalnih pokreta u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini XIX stoleća; objašnjava pokretačke mehanizme koji su predodredili i oblikovali te veze, u kojima je uticaj srpske revolucije ispunio gotovo celu prvu polovinu stoleća u istoriji ovih zemalja. S tim u vezi, posebno je temeljno istražena srpska komponenta u tim pokretima, jer je ona bila predominantna, ali je objašnjena u organskoj vezi sa unutrašnjom i međunarodnom konstelacijom u kojoj su pokreti izrastali u važno pitanje ne samo unutrašnje istorije ovih zemalja već i u krupno pitanje odnosâ između Srbije i Turske, odnosno velikih sila, u prvom redu, Rusije, Francuske, Austrije i Turske. Nekoliko referata istražuju problematiku izgradnje lokalne vlasti u godinama uoči revolucije, odnosno međunarodni položaj Turskog Carstva u to doba. Na skupu je podnet zanimljiv referat o vezama između srpske revolucije i bugarskog naroda. Ocenjuje se da je revolucija izvršila ogromnu ulogu u dozrevanju i izbijanju oslobodilačke borbe Bugara, koji su u srpskoj revoluciji gledali krupnu šansu za svoje oslobođenje, uključivali se u njene tokove i pomoću nje ucenjivali velike sile u smislu zahteva za rušenjem turske vlasti.

U posebnom je referatu istražena i ocenjena funkcija koju je u balkanskoj politici Rusije vršila Srbija i njena revolucija. Na podlozi izvora sovjetske provenijencije uneti su značajni korektivi u dosadašnje predstave o balkanskoj politici Rusije, a odnose se na hronologiju intenziteta i karaktera ruske zainteresovanosti za događaje u Srbiji, a samim tim i za mesto koje je Srbiji pripalo u diplomatskoj, političkoj i vojnoj angažovanosti Rusije u ovom delu Evrope.

Posebno zanimljivo i originalno istraživanje suštine, domašaja i međunarodnog značaja srpske revolucije saopšteno je u referatu V. Stojančevića, »Sadržaj i karakter revolucionarnih ustanova i privrede u Srbiji (1804—1815)«. U referatu A. B. Stojkovića, »Ideologija 'srpske revolucije' i filozofska i društvena misao u Srbiji u periodu od 1804—1830«, definisana je filozofska i društvena misao srpske revolucije.

Realni sadržaj te misli i njeni osnovni principi su: (1) realistički, kritički i konkretni racionalizam i evolucionizam sa (2) težnjom ka univerzalnoj filozofskoj sintezi; (3) u antropološko-humanističkoj sferi, autonomija života i mišljenja, pozitivan odnos prema životu i realno shvaćanje smrti, a naročito slobodarstvo i borbenost, herojski humanizam i životni optimizam.

Iz traganja za konačnom ocenom ovoga skupa, koja bi u maksimalno mogućem stepenu odgovarala realnom sadržaju i dometu rezultata koje je ostvario, rezultovao je sledeći zaključak:

Iz najmanje dva razloga ovaj skup predstavlja značajnu kristalizaciju tačku u proučavanju srpske revolucije. Ostvario je čitav niz novih naučnih rešenja, otvorio je brojna nova pitanja i teorijske dileme, ali je, isto tako, pokazao da u nekim pitanjima naša nauka još uvek luta i nalazi se gotovo na samom početku. Na skupu je, više nego ikada ranije, ostvarena saradnja čitavog niza nauka i naučnih disciplina, koje su iz najrazličitijih perspektiva istražile i objasnile mnoga pitanja i probleme revolucije, dublju pozadinu njene istorije i kritički ocenile njene domašaje i lutanja, kao i protivrečnosti njene istorije.

Iza većine podnesenih referata stoji originalno istraživanje i oni predstavljaju krupan doprinos izučavanju revolucije. Neki od njih su prave male sinteze određenog problema. Ima i referata koji su ispod te razine i nisu rezultat istraživanja nego su, manje ili više, uspešne kompilacije već postavljenih rešenja u nauci. Kritika će o tome reći merodavnu ocenu kada zbornik materijala sa skupa bude objavljen i dospe u ruke čitalaca i istoričara. Ta neujednačenost u kvalitetu imala je i jednu svoju dobru stranu. Stvorila je preko potrebne pretpostavke za raznovrsnu, zanimljivu i korisnu diskusiju i sučeljavanje mišljenja, iz čega su, takođe, proistekla neka nova rešenja i ideje. Čitav niz pitanja isključivo metodološkog karaktera predstavljao je izazov za iznošenje čitave lepeze različitih ocena, refleksija i ideja i to je ispunilo atmosferu skupa. Krupna slabost naše nauke jeste nedostatak naučnih sinteza u većem broju, koje predstavljaju osnovnu pretpostavku za stvaranje zaokružene slike o srpskoj revoluciji.

Mr Dušan Berić

PODGRMEČ U NOB-i I SOCIJALISTIČKOJ REVOLUCIJI 1941—1945,
naučni skup, Bosanska Krupa 10, 11. i 12. XII 1979. god.

U organizaciji Instituta za istoriju u Sarajevu i skupština opština Bosanske Krupe i Sanski Most održan je krajem prošle godine naučni skup »Podgrmeč u NOB-u i socijalističkoj revoluciji 1941—1945«, kao završna akcija na obilježavaju istorijskih mjesta i događaja iz NOB-a na Podgrmeču, a u okviru obilježavanja 60-te godišnjice KPJ—SKJ, SKOJ-a revolucionarnih sindikata i naprednog pokreta žena. Na skupu je saopšteno 55 referata, dok je preko trideset učesnika skupa uzelo riječ u diskusiji.

Kao što i sâm naslov skupa kazuje, u referatima su uglavnom zahvaćena zbivanja za vrijeme NOB-a na ratnom području Podgrmeča,